

Nguyen Chi Thuat
Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
nguyenchithuat70@gmail.com

Recepcja twórczości Czesława Miłosza w Wietnamie – od poezji trudno dostępnej do popularnej

Wprowadzenie

Czesław Miłosz, „najwybitniejszy współczesny poeta polski, którego dorobek porównywać można tylko z osiągnięciami Jego największych poprzedników w historii polskiej literatury – Jana Kochanowskiego i Adama Mickiewicza”¹, laureat Nagrody Nobla z 1980 roku, nie zajął jeszcze godnego swojej wielkości miejsca wśród poetów tłumaczonych na język wietnamski. Wcześniej jego twórczość była pomijana głównie ze względów politycznych. W Polsce Miłosz także musiał długo czekać na swój moment. Przez wiele lat, z wyjątkiem krótkiego czasu odwilży w 1957 r., kiedy jego wiersze ukazywały się w prasie i spotykały się z przychylnością krytyki, publikowanie ich w PRL-u było zakazane. Jego książki zaczęły się ukazywać w kraju na nowo dopiero od 1980 roku. Całkiem niedawno, bo w roku 2011, „podczas posiedzenia sejmowej komisji kultury, kilku posłów PiS zaprotestowało przeciwko ustanowieniu 2011 Rokiem Czesława Miłosza nie uznając jego dorobku i znaczenia dla polskiej literatury”². Nieco wcześniej Marian Stala pisał o Miłoszu, że „w naszych czasach przestaje być częścią żywej, oczywistej, inspirującej tradycji. Takiej, z której się korzysta, gdy trzeba rozstrzygnąć rzeczy ważne, decydujące o teraźniejszości i przyszłości”. Dalej autor wypowiedzi tłumaczy, że „w dzisiejszej kulturze, przy obec-

¹ M. Bernacki, *Wyprowadził mnie z Ziemi Ulro. Szkice o twórczości Czesława Miłosza*, Bielsko-Biała 2005, s. 5.

² A. Dębkowski, *Rok Miłosza*, „Gazeta Kulturalna” 2011, nr 2(174), s. 15.

nych standardach czytelniczych, Miłosz jest zbyt trudny”³. Autor tych słów nie do końca miał rację. Czesława Miłosza czytają nowi czytelnicy, którzy zetknęli się z jego wierszami i esejami po roku 2004, już po jego śmierci. To dowodzi, że Miłosz o wiele bardziej zaciekawia i porusza czytelników, niż zwykle się myśli. Dzisiaj wielkość Miłosza wydaje się bezdyskusyjna. Fakt otrzymania przez niego Nagrody Nobla nie był przypadkowy. Nie jest też przypadkiem, że na pomniku Poległych Stoczniovców w Gdańsku został umieszczony cytat z jego wiersza *Który skrzywdziłeś*. Papież Jan Paweł II niedłukrotnie cytował w swoich tekstach słowa polskiego noblisty. Wpływ Miłosza na poezję światową jest niezaprzeczalny.

W Wietnamie popularyzowanie dorobku polskiego poety napotykało na trudności nie tylko natury ideologicznej. Gdy w 1951 roku Czesław Miłosz jako dyplomata reprezentujący Polską Rzeczpospolitą Ludową we Francji (był I sekretarzem ambasady polskiej w Paryżu) poprosił o azyl polityczny, Wietnamczycy walczyli o wyzwolenie kraju spod okupacji francuskiej. Rok wcześniej Polska i Wietnam nawiązały stosunki dyplomatyczne. Wietnamczykom niezręcznie byłoby nadawać rozgłos twórczości obywatela bratniego kraju, który przeszedł na stronę wroga Wietnamu. Niemal dekadę później, w roku 1960, kiedy Miłosz przeniósł się na stałe do Stanów Zjednoczonych, francuskich agresorów w Wietnamie zastąpili Amerykanie.

Polski poeta otrzymał Nagrodę Nobla w 1980 r. W Wietnamie był to okres głośnej sprawy nielegalnej emigracji tysięcy osób, tzw. boat people. Noblista Miłosz był przedstawiany jako obywatel Stanów Zjednoczonych polskiego pochodzenia. Trudno było o entuzjastyczne przyjęcie jego twórczości. Pokonanie bariery psychologicznej przez Wietnamczyków byłoby możliwe jedynie wówczas, gdyby Miłosz był poetą i obywatelem polskim bez epizodu emigracyjnego.

I. Przełom – Wietnam gotowy na przyjęcie poezji Czesława Miłosza

Literatura wietnamska w procesie modernizacji i w okresie odnowy po roku 1975

Kilka lat po wojnie amerykańskiej w literaturze wietnamskiej nastąpiły gruntowne zmiany. Niedługo po zjednoczeniu kraju redaktor naczelny tygodnika „Van Nghe” („Literatura i Sztuka”), znany pisarz Nguyen Ngoc, zauważył nagły odwrót czytelników od jego pisma, do niedawna cieszące-

³ M. Markowski, *Ziemia to ziarno, naprawdę nie więcej*, „Gazeta Wyborcza”, *Magazyn Świąteczny* z dn. 23–24 sierpnia 2014, s. 30.

go się wielką popularnością. Nietrudno było odgadnąć powód. Czytelnicy oczekiwali nie tylko od pism literackich, ale od całej literatury narodowej, odejścia od konwencji uwznioślenia polityki państwa i epickiego opiewania przeszłości. Chcieli, by twórcy byli bliżej rzeczywistości i codziennych doświadczeń ludzi.

Tak lapidarne ujęcie sensu przeobrażeń literatury Wietnamu po 1975 roku nie wydaje się wystarczające. By lepiej je zrozumieć, trzeba wrócić do początków współczesnej literatury wietnamskiej. Krytycy i teoretycy literatury dzielą czas przemian na trzy główne okresy. Pierwszy obejmuje lata od początku XX wieku do roku 1945 i określane jest jako okres modernizacji. Drugi, przypadający na lata 1945–1975, zwany jest okresem popularyzacji i rewolucjonizmu. Trzeci okres – od roku 1975 do czasów obecnych – zasłużenie nosi miano demokratyzacji. Tak więc przed okresem odnowy literatury wietnamskiej był okres popularyzacji i rewolucjonizmu, który przypadał na szczególnie czas w życiu narodu. Podczas wojny literatura nie mogła nie przesunąć na plan pierwszy wymagań czysto propagandowych. Nietrudno było o utożsamienie literatury z polityką. Wymagania dotyczące estetyki i percepcji literatury chcąc nie chcąc zeszyły na plan dalszy. Ale szczególną uwagę trzeba zwrócić na ważne wydarzenie, jakim było powstanie w latach 1932–1941 w Wietnamie Ruchu Poezji Nowoczesnej, o którym Dariusz Tomasz Lebioda pisze we *Wprowadzeniu do Antologii Wietnamskiej Nowej Poezji 1932–1941*, że „jest jak ożywczy, świeży powiew, ciągnący się od niebieskich gór i przynoszący ulgę podczas upału”⁴.

Podobny ton znalazł się w wypowiedzi Hoai Thanh już w latach 40. XX wieku. Niedawno znany badacz literatury wietnamskiej Do Lai Thuy potwierdził taką ocenę raz jeszcze:

Ruch Nowej Poezji to prawdziwa rewolucja w poezji wietnamskiej. I ta rewolucja odniosła zwycięstwo. Nowa Poezja przeniosła poezję wietnamską z literatury epoki średniowiecznej do literatury nowoczesnej, dała udany początek literaturze narodowej, która stawiała pierwsze kroki na drodze modernizacji i integracji z literaturą światową⁵.

Zdaniem tego autora, w drugiej połowie XIX wieku, po tym, jak francuscy kolonizatorzy zajęli ostatnie prowincje w Wietnamie Południowym, społeczeństwo wietnamskie, które do niedawna było rolniczo-monarchicz-

⁴ D.T. Lebioda, *Ptasi ruch, Wprowadzenie do Antologii Wietnamskiej Nowej Poezji 1932–1941*, przeł. Lam Quang My, P. Kubiak, Bydgoszcz 2015, s. 6.

⁵ Do Lai Thuy, *Nowa Poezja, osiągnięcia i niepowodzenia w osiągnięciach*, w: *Zbiór tekstów krytyki literackiego 1945–2015*, Hanoi 2015, s. 190. (Tłumaczenia cytatów umieszczonych w artykule z wietnamskiego na polski dokonuje autor tekstu.)

no-konfucjańskie, chcąc nie chcąc musiało pójść drogą integracji ze światem i modernizacji. Było to przesunięcie geopolityczne z jednego regionu do innego, z Azji Południowo-Wschodniej do Azji Wschodniej. Paradoksalnie agresja francuska spowodowała zwrócenie się Wietnamu w stronę bardziej nowoczesnego świata. Kraj znajdujący się w obcych rękach w wielu dziedzinach unowocześniał się. Z szacunku dla historii trzeba przypomnieć, iż zetknięcie się Wietnamu z kulturą Zachodu odnotowano na długo przed rokiem 1862. Stało się tak za sprawą kupców i misjonarzy chrześcijańskich. Wietnamscy intelektualiści mieli świadomość wielkiego zacofania swojego kraju, dlatego zaproponowali pewne zmiany i transformacje. Okazały się one niewystarczające, tym niemniej ważne. Nowa Poezja była dziełem intelektualistów wietnamskich posiadających rozległą wiedzę na temat Zachodu.

Literatura wietnamska po roku 1975, warto podkreślić, potrzebowała dziesięciu lat okresu przejściowego (1975–1985) dla ugruntowania się nowych zasad. Od 1986 roku nastąpiły zasadnicze zmiany, które przyczyniły się do stworzenia profilu literatury narodowej o zupełnie nowym, ewolucyjnym charakterze. W okresie przejściowym w literaturze wietnamskiej można zaobserwować stopniowe przechodzenie od literatury epickiej lat wojennych, będącej instrumentem polityki państwowej i oficjalnej propagandy, pozbawionej na ogół artystycznych walorów, do literatury świadomie rezygnującej z heroicznego posłannictwa. Wybitny krytyk literacki Hoang Ngoc Hien apelował do pisarzy, żeby na zawsze pożegnali się z „literaturą posłuszeństwa”⁶. W latach od 1986 roku do połowy lat 90. gruntowne, intensywne zmiany w literaturze wietnamskiej starały się nadążać za zmianami w unowocześnianiu wielu dziedzin życia społeczeństwa. Od drugiej połowy lat 90. literatura wietnamska coraz więcej uwagi poświęcała kwestiom artystycznym. Cechy okresu przejściowego widoczne były w warstwie tematycznej utworów, jak również w doborze środków artystycznych.

W pierwszej połowie lat 80. ubiegłego wieku Wietnam trawił kryzys społeczno-gospodarczy. Literatura znalazła się w stagnacji. Wielu pisarzy miało kłopot ze znalezieniem odpowiedniej metody pracy twórczej. W tym trudnym okresie znaleźli się pisarze o szczególnym „słuchu” i wrażliwości na ludzkie losy. Szukali środków wyrazu dla opisu nowej rzeczywistości. Nie bali się eksperymentu. W ten sposób zostali prekursorami odnowy literatury oraz inicjatorami nowych sposobów przedstawiania zwykłego życia z jego nowymi, problemami egzystencjalnymi i moralnymi. Nowa rzeczy-

⁶ Cyt. za Nguyen Dang Manh, [w:] *Wietnamska literatura Współczesna. Bardziej reprezentatywne postacie*, Wydawnictwo Phu Nu, Hanoi 2011, s. 68.

wistość wymagała od literatury definitywnego zerwania ze schematyzmem oraz ideologicznymi uproszczeniami poprzedniej epoki.

Także w połowie lat 80. XX wieku zanotowano w literaturze wietnamskiej intensywny rozwój percepcji rzeczywistości w duchu humanizmu. Twórcy, jeśli wracali do tematyki wojennej, to zwykle poprzez opis degradującego wpływu wojny na losy pojedynczych ludzi i całych zbiorowości. Patos i uniesienie czasów heroicznych zastąpił smutek przeżyć i obsesji towarzyszących uczestnikom wojennych zmagania. Wektor ideowy literatury nieuchronnie zaczęła się przesuwac w kierunku pacyfistycznym.

Wietnam zaczyna poznawac Miłosza.

Wzrost znaczenia literatury przekładowej

W Wietnamie literatura przekładowa ma bogatą tradycję i odgrywa szczególną rolę. Przekład literacki stanowi część integralną wietnamskiego piśmiennictwa narodowego. Charakterystycznym zjawiskiem dla literatury wietnamskiej jest niemalejąca, równorzędna wobec rodzimej twórczości rola piśmiennictwa przekładowego w kształtowaniu literatury narodowej. Wpływ na taki stan rzeczy miały wiekowe opóźnienia w pojawieniu się pisma wietnamskiego. Wkład twórczości przekładowej w rozwój wietnamskiego języka literackiego jest kwestią bezdyskusyjną. Pismo wietnamskie we współczesnej postaci ukształtowało się na przełomie wieku XVII i XVIII dzięki wspólnym wysiłkom misjonarzy portugalskich, francuskich oraz elity buddyjskiego duchowieństwa. Na kształtowanie się języka wpływ miały tłumaczenia z literatur obcych. Od początku XX wieku Wietnamczycy dużo tłumaczyli, głównie z literatury chińskiej i francuskiej. Wiele uwagi poświęcali kwestiom warsztatu translatorskiego. Wietnam jest krajem, gdzie zawsze odnoszono się z szacunkiem do pracy tłumaczy. Przykładem może być fragment artykułu pt. *Badanie nad elementami historycznymi w powieściach* autorstwa Truc Ha, opublikowanego w roku 1932 w numerze sierpniowo-wrześniowym czasopisma *Nam Phong*. Autor, będąc pod wrażeniem niezwykłych dokonań Tadeusza Boya-Żeleńskiego, napisał: „W dalekiej Polsce jest pisarz o nazwisku Tadeusz Żeleński, pseudonim Boy, który w wolnych nocach tłumaczył literaturę francuską. W jego dorobku translatorskim jest ponad sto przekładów. Jeżeli chodzi o komedie Moliera i powieści Balzaka, przetłumaczył już wszystkie. Polacy muszą być dumni z pana Żeleńskiego. My, Wietnamczycy – może w mniejszym stopniu – też mamy wietnamskiego Żeleńskiego w osobie pana Nguyenena Van Vinha”⁷.

⁷ Cyt. za Kieu Thanh Que, [w:] *Proces modernizacji literatury wietnamskiej*, Hanoi 2009, s. 203.

W okresie przemian literatura przekładowa miała wręcz decydujące znaczenie dla rozwoju kulturalnego Wietnamu. Pisarze wietnamscy, zwłaszcza poeci, mieli świadomość ograniczoności swojego warsztatu i pola literackiej obserwacji. Możliwość poznania i przyswojenia kulturze wietnamskiej ważnych dzieł literatury światowej była potężnym impulsem zmian. Przy ich braku poezja wietnamska pozostałaby w izolacji. Jej specyfika wynikała z zastanych wzorców: sztywnej liczby wersów i słów, obowiązywania rytmu i rymu. Ograniczenia formalne miały negatywny wpływ na poziom artystyczny dzieł. Aby dalej funkcjonować, być rozumianą i pożądaną, poezja wietnamska musiała odrzucić krępujące ją zasady, stworzyć odpowiedni zasób znaków i pojęć pozwalających opisać i lepiej rozumieć zmieniającą się rzeczywistość. Reforma dokonywała się nie tylko na płaszczyźnie formy, ale także w sferze idei, sposobu rozumienia przez twórcę świata i samej sztuki. Przykładem są poeci, którzy żyli i pisali w Sajgonie i innych ważnych ośrodkach Wietnamu Południowego w czasie, kiedy kraj został podzielony na dwie części. „Tworzyli oni wtedy pod wpływem nurtów filozoficzno-estetycznych Zachodu, ich poezja udowodniła, że autorzy szybko wpisywali się w tendencje światowe, swoimi staraniami transformacyjnymi w pewnym stopniu nadążali za rozwojem poezji światowej”⁸.

W latach 80. XX w. przetłumaczono setki dzieł pisarzy zachodnich. Z dorobku twórców bloku socjalistycznego wiele uwagi poświęcono dziełom, które w przeszłości z powodów politycznych były zakazane przez cenzurę. Do tej grupy należały wiersze Czesława Miłosza.

Śmierć jako warunek nieśmiertelności

O Czesławie Miłoszu zaczęto w Wietnamie mówić więcej i głośniejszo po jego śmierci w sierpniu 2004 r. W związku z odejściem poety pojawiło się wiele artykułów na temat jego życia i twórczości. Autorzy artykułów to ludzie pióra o różnych poglądach politycznych, ale łączy ich podziw dla Miłosza i uznanie jego zasług dla poezji światowej. Tłumaczono na wietnamski i publikowano wiersze polskiego noblisty w Wietnamie i poza jego granicami, wśród diaspory wietnamskiej liczącej miliony osób w różnych krajach globu. Pojęcie „literatura Wietnamu” od niedawna oznacza nie tylko literaturę powstającą w Wietnamie. „Wraz z literaturą stwarzaną w kraju, literatura będąca dziełem Wietnamczyków mieszkających za granicą stanowi część literatury narodowej, co więcej przyczynia się do jej pełnego obrazu” – taki pogląd wyraził znany wyżej wspomniany powieściopisarz

⁸ Nguyen Dang Diep, *Przebieg modernizacji poezji wietnamskiej*, [w:] *Zbiór tekstów krytyki literackiego 1945-2015...*, s. 712.

Nguyen Ngoc⁹. Natomiast poeta Le Dat uważa, że „wspólnym obowiązkiem wszystkich poetów wietnamskich, bez względu na to, czy piszą w kraju, czy tworzą za granicą, jest modernizacja poezji. Ważne, żeby uzupełniali się wzajemnie”¹⁰. Słuszność twierdzenia Le Data polega na tym, że poeci piszący w kraju żyją w rzeczywistości, która dostarcza im lokalnych inspiracji i tematów. Ich rodacy za granicą, którzy wyjechali z pewnymi zasobami doświadczeń i przeżyć, mają lepsze warunki do tworzenia, nade wszystko zaś łatwiejszy dostęp do tego, co się dzieje w poezji światowej, szersze pole do obserwowania literackich trendów i tendencji.

Jedną z okazji do bliższego poznania Miłosza był obchodzony w Polsce cztery lata temu Rok Miłosza. W Wietnamie formą uczczenia polskiego noblisty było wydanie specjalnego numeru miesięcznika „Literatury na Świecie”. Wydarzeniu patronował Związek Literatów Wietnamskich. Numer, oprócz listu ambasadora RP w Hanoi, wysłanego do redakcji i tłumaczy z podziękowaniem za ideę wydawniczą, zawierał przekłady artykułów polskich czołowych „miłoszoznawców”, m.in. rozmowa Aleksandra Fiuta z Czesławem Miłoszem (*Noblista w oczach czytelników, Berkeley, sierpień 1986*) i przekłady osiemnastu wierszy Czesława Miłosza: *Wiara, Nadzieja, Miłość, Słońce, Piosenka o końcu świata, Obloki, W mojej ojczyźnie, Tak mało, Aniołki, Ten świat, Dar, Zapomnij, O nierówności człowieka, Do poezji, Spotkanie* i inne.

Wietnamscy miłośnicy poezji Miłosza za granicą, z uwagi na lepszą znajomość wierszy noblisty czytanych w przekładach angielskich czy francuskich, przeżywali odejście Miłosza trochę inaczej niż czytelnicy w kraju. Świadczy o tym reakcja poety Chan Phuonga, Wietnamczyka, który opuścił kraj w 1986 r., obecnie wykładającego na Uniwersytecie w Bostonie. Jego reakcją na śmierć polskiego poety była publikacja artykułu na temat przyszłości poezji wietnamskiej pt. „*Dokąd idziesz poezjo Wietnamu*”. Autor tekstu dodał, iż traktuje swoje rozważania niczym wiązanek kwiatów składaną na grobie wielkiego mistrza.

Emigracyjna twórczość Miłosza inspiracją do poszerzenia kanonu dzieł literatury narodowej

Przejawem zmian w literaturze wietnamskiej w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku były toczące się w całym kraju burzliwe dyskusje na temat relacji literatury i po-

⁹ Cyt. Za Chan Phuong, *Dokąd idziesz poezjo Wietnamu?*, [w:] *An May Van Chuong*, Paryż, sierpień 2004.

¹⁰ Tamże.

lityki, a także stosunku literatury do powojennej rzeczywistości kraju. Domagano się większej demokratyzacji kultury i większej wolności słowa. Coraz bardziej stanowczo upominano się o włączenie do literatury narodowej dzieł literackich stworzonych przez Wietnamczyków mieszkających poza krajem. Autorzy poświęconych tym kwestiom artykułów często odwołują się do Miłosza jako przykładu twórcy publikującego poza krajem, ale, z uwagi na wysokie walory literackie swoich dzieł, zasługującego na miejsce w literaturze narodowej.

W Wietnamie zaraz po wojnie, w warunkach odbudowy kraju i wszelkiego rodzaju rozliczeń, wielu obywateli wybrało emigrację jako sposób na zrzucenie balastu ograniczeń i poprawę warunków życia. Wśród nich byli pisarze, muzycy, malarze. Poza granicami kraju znaleźli się w prawie identycznej sytuacji jak Czesław Miłosz. Również ich doświadczeniem była wieloletnia samotność, oderwanie od czytelników i życia literackiego kraju, chwile zwątpienia w słuszność swojego wyboru. Polski poeta-emigrant był dla wielu z nich przykładem niezłomności w pokonywaniu przeszkód i radzenia sobie ze zgryzotą zwątpień. Miłosz udowodnił, że na zakrętach życia człowiek powinien pozostać wiernym sobie i działać, czego następstwem może być odmiana losu, pojawienie się nadziei nawet w sytuacjach beznadziejnych. Pisarze wietnamscy mieszkający i tworzący poza granicami kraju widzieli w Miłoszu człowieka o bogatym wnętrzu i niezależnych poglądach, wielkiego artystę, który miał siłę decydowania o tym, kim chce być. Miłosz postrzegany był przez nich jako ten, który mimo życiowych zakrętów nigdy nie przestał pisać i mówić językiem ojczystym, a pod koniec życia wrócił do kraju i osiadł w jego dawnej stolicy. Był nie tylko polskim poetą, tłumaczonym na liczne języki. Okazał się też największym propagatorem literatury polskiej tam, gdzie znano ją mało lub wcale. Mają rację ci, którzy wątpią, by w literaturze polskiej w najbliższym czasie pojawił się ktoś dorównujący mu formatem i jakością stworzonego dzieła.

Czesław Miłosz jest znany wietnamskim czytelnikom przede wszystkim jako poeta, laureat literackiej Nagrody Nobla. Jego utwory są opublikowane w zbiorach poezji polskiej, w *Antologii wierszy noblistów*¹¹, na łamach prasy wychodzącej w kraju i za granicą, tłumaczono i umieszczano je także na stronach internetowych. Trudno w tej chwili powiedzieć, jaka jest dokładna liczba wierszy Miłosza przetłumaczonych i opublikowanych w języku wietnamskim. To około pięćdziesięciu, sześćdziesięciu utworów. Autorami przekładów są znani tłumacze literatury polskiej na język wietnamski, znawcy literatury polskiej w kraju i za granicą, chętnie czytani poeci

¹¹ Hanoi 2007.

wietnamscy. W roku 1993, w wyniku starań tłumaczy Diem Chau i Hoang Ngoc Bien, wielkich miłośników poezji polskiej, zwłaszcza zaś twórczości Czesława Miłosza i Wisławy Szymborskiej, wydana została Antologia Poezji Polskiej w Paryżu pt. *Raport z obłączonego miasta*¹². Diem Chau jest autorem tysięcy przekładów z literatury obcej, w tym setek wierszy poetów z krajów wschodnioeuropejskich, także z Polski. Napisał też kilka artykułów poświęconych poezji polskiej. W jednym z nich wspomina o róży, którą otrzymał od Wisławy Szymborskiej za pośrednictwem konsula polskiego w Paryżu¹³.

W jednym z sierpniowych numerów „Gazety Wyborczej” redakcja *Magazynu Świątecznego* zwróciła się do czytelników z prośbą o odpowiedź na pytanie „Jaki jest mój ulubiony wiersz Miłosza?”. Ci wymieniali tytuły: *Tak mało, To, Dar, Sens, Piosenka o końcu świata, W mojej ojczyźnie* i inne. Jak się okazuje, tłumacze przyswoili kulturze Wietnamu większość wierszy, które polscy czytelnicy zaliczają do swoich ulubionych.

Twórczość poetycka Czesława Miłosza budzi zainteresowanie Wietnamczyków ze zrozumiałych względów. Ale dwa elementy są decydujące: tematyka i wysoka wartość artystyczna dzieł Miłosza. Wietnamczycy od dawna potrzebują wzoru poety, który potwierdza, że można pisać wiersze dotyczące bolesnych spraw, w tym kwestii politycznych i społecznych, bez uszczerbku dla ich wartości artystycznej. W Wietnamie, niestety, takich poetów trudno wskazać. Przez długi czas w poezji wietnamskiej dominował schematyzm i złudne przekonanie poetów o zniewalającym pięknie ich dzieł. W istocie twórczość poetycka była nudna, prosta, bezużyteczna¹⁴. Była wszak produktem pracy leniwego umysłu przeciętnego twórcy. Wielu poetów lubi opisywać to, co ich otacza. Tymczasem poezja nie istnieje po to, żeby „kopiować” świat. Za życiem opisanym w poezji musi iść jego bogactwo i różnorodność oraz to, co decyduje o oryginalności dzieła – sposób zapisania przez poetę odczuć, przemyśleń, obrazów. Niewielu jest poetów, którzy pisząc myśleli o odpowiedzialności, nawet o misji, jaką pełnili wobec odbiorców swych dzieł. Od czasu do czasu wspominało się o Che Lan Vienie, „który mimo że miał wielki talent, zawsze uważał, że poeta, kiedy pisze, musi być świadomy, że robi rzecz niezwykłą”¹⁵. Wietnamscy poeci mają świadomość swoich niedostatków warsztatowych i wciąż ograniczonych umiejętności. Dlatego tak wielkie znaczenie ma przyswajanie kulturze

¹² Paryż 1993.

¹³ Diem Chau, *Moje wiersze nie są na sprzedaż*, wywiad dla The Thao Van Hoa, Hanoi 24.03.2004.

¹⁴ Zob. Le Thanh Nghi, *Che Lan Vien a modernizacja poezji wietnamskiej*, [w:] *Zbiór tekstów krytyki literackiego 1945–2015...*, s. 485.

¹⁵ Tamże, s. 486.

dorobku poetów obcych, których znaczenia dla kultury narodowej swoich krajów i literatury światowej nikt nie kwestionuje.

Wśród wierszy Miłosza przetłumaczonych na wietnamski sporo miejsca poświęcono wierszowi pt. *Który skrzywdziłeś*, powstałemu w roku 1950 w Waszyngtonie. Poeta wystąpił w nim w roli oskarżyciela, moralisty, który wierzy głęboko w moc poetyckiego słowa. Sytuacja „człowieka prostego” w różnych kulturach i systemach ekonomicznych wygląda podobnie. Nie brakuje tych, którzy okrzykną go reprezentantem ludu i oficjalnie uznają jego podmiotowość, w rzeczywistości jednak pogardzają nim i żyją jego kosztem. Prostym Wietnamczykom na pewno się podobają słowa poety, które są jednoczesnym oskarżeniem i ostrzeżeniem skierowanym do reprezentanta władzy, wobec której zachowują dystans:

Nie bądź bezpieczny. Poeta pamięta.
Możesz go zabić – narodzi się nowy.
Spisane będą czyny i rozmowy.

Od wieków życie duchowe społeczeństwa wietnamskiego toczy się w dwóch przeciwstawnych nurtach. Cechą i konsekwencją ich współistnienia jest konflikt. Ludzie z wyższych sfer prowadzili życie wedle zasad filozofii racjonalizmu i formalizmu konfucjańskiego. Ludzie warstw niższych szli za wołaniem praw natury. Nadmierne uwielbienie racjonalizmu konfucjańskiego tłumili to, co u człowieka nieskażone i naturalne, wszelką spontaniczność. Konfucjanizm wprowadził różnego rodzaju obrzędy, zwyczaje w celu okiełznania ludzkich serc. Hamował siłę rozwoju indywidualności, propagował niewolnicze poświęcenie, uczynił człowieka zaledwie elementem w łańcuchu ziemskich spraw. Zasady konfucjańskie uczyły ludzi ślepego posłuszeństwa, stworzono je w celu zyskania poparcia dla funkcjonowania społeczeństwa feudalnego. Wyznawcy konfucjanizmu przyczynili się do powstania literatury wychowawczej o płytkiej i suchej treści¹⁶.

W przeciwieństwie do konfucjańskiej idei bezgranicznego poświęcenia, większość ludzi wołała podporządkować się prawom przyrody. Powstały liczne liryki, wiersze satyryczne, pieśni zawierające skargi dziewczyny skierowane do rodziców na to, że ograniczyli jej wolność w wyborze przyszłego męża. Zwykli ludzie pragnęli życia bez wymuszonych tradycją lub jakimś niepisany kodeksem ograniczeń, bez sztuczności i fałszu. Piękno życia według wietnamskiego ludu polegało nie tylko na swobodnym wyrażaniu radości, ale też niezadowolenia pod adresem sprawujących władzę.

¹⁶ Truong Tuu, *Kilka słów o wietnamskiej literaturze współczesnej*, [w:] *Zbiór tekstów krytyki literackiego 1945-2015...*, s. 1213.

Pewnie tutaj ma swoje źródło głębokie zrozumienie postawy Czesława Miłosza, który na długo wzięty rozbrat z ojczystym krajem, w którym nie mógł oddychać i gdzie czuł się więźniem. Odkąd twórczość poetycka polskiego noblisty zyskała prawo obecności w Wietnamie, jest coraz chętniej czytana i coraz lepiej rozumiana. Wiersze Miłosza trafiły na podatną glebę.

Czynnikiem sprzyjającym pozytywnej recepcji w Wietnamie twórczości Czesława Miłosza jest powojenny klimat odnowy i grunt przygotowany do zetknięcia się literatury narodowej z nieprzebrany bogactwem kultury Zachodu. Przełom zwany modernizacją literatury jest logicznym następstwem i konsekwencją zmian w życiu społeczno-gospodarczym i przybierających na intensywności kontaktów Wietnamu z Zachodem w wielu wymiarach i płaszczyznach. Nie sposób wyobrazić sobie literatury wietnamskiej, tym bardziej poezji, bez ożywczego wpływu literatury i kultury zachodniej. Nie można powiedzieć, że wcześniej literatura wietnamska pozbawiona była znaczenia i nie wykazywała cech artyzmu. Przesadą byłoby jednak stwierdzenie, że mogła się rozwijać bez dorobku i lustra innych literatur, zwłaszcza tych uważanych za światowe. Wybitny badacz literatury wietnamskiej Hoai Thanh w książce *Wietnamscy poeci współcześni*, wydanej w roku 1942, pisze:

Spotkanie z Zachodem było największym wydarzeniem w historii Wietnamu w ciągu dziesiątek wieków. Wcześniej przez tysiące lat życie Wietnamczyków toczyło się niezmiennie tak pod względem duchowym, jak i materialnym. Zetknięcie z kulturą Zachodu podziało na skostniały organizm niczym respirator, otworzyło literaturze narodowej drzwi do integracji z literaturą światową¹⁷.

Sukcesy, które odniosła literatura wietnamska w ostatnich dziesięcioleciach i których nikt nie może zakwestionować, zostały osiągnięte dzięki przyjęciu i akceptacji nowych kierunków literackich, a także dzięki coraz staranniejszemu zgłębianiu myśli filozoficznej Zachodu.

Twórczość Czesława Miłosza stała się dostępna czytelnikom wietnamskim częściowo dzięki nowym możliwościom komunikacji wirtualnej. Wiele można dowiedzieć się o Miłoszu przeglądając Internet. Autor jednego z artykułów wspomina, jak przeglądając internetowy stóg wiadomości, po raz pierwszy zetknął się z twórczością Miłosza¹⁸. Ktoś inny pisze, że jako student uczelni w Stanach Zjednoczonych wysłuchał wykładu Czesława

¹⁷ Hoai Thanh – Hoai Chan, *Wietnamscy poeci współcześni*, wydanie wznowione, Hanoi 1988, s. 5.

¹⁸ Nguyen Huu Hong Minh, *Moje „zderzenie się” z Czesławem Miłoszem*, <http://www.nguyenhuhongminh.com/> [dostęp: 23.12.2015].

Miłosza i zarówno wykład, jak też sam Miłosz wywarł na nim ogromne wrażenie¹⁹.

Wietnamski Miłosz

Trudno powiedzieć, czy Czesław Miłosz stał się źródłem zapożyczeń bądź inspiracji dla któregoś z wietnamskich poetów. Pewne podobieństwa losów i sposobu poetyckiego zapisu mogą dotyczyć Nguyeny Duya, jednego z największych wietnamskich poetów współczesnych. Nguyen Duy wyjechał kiedyś na Stary Kontynent, napisał i wydał tom prozy pt. *Zapiski z podróży po Europie*. Nie wspominał, czy kiedyś czytał Miłosza, ale jego osoba i twórczość poetycka wywołują mimowolne skojarzenia z losem polskiego noblisty. Autor znanego w kraju i za granicą wiersza *Wietnamski bambus*, podobnie jak Miłosz, zaczął pisać wiersze jeszcze podczas studiów. Będąc na pierwszym roku filologii wietnamskiej, wpadł w oko wybitnemu krytykowi literackiemu Hoai Thanhowi. Za jego sugestią młody poeta wysłał w 1972 roku do tygodnika *Van Nghe* („Literatura i Sztuka”) trzy wiersze (*Ciepło słomy*, *Kwadratowe niebo* i *Wietnamski bambus*) jako zgłoszenie konkursowe. Wiersze zdobyły I nagrodę w konkursie na najlepszy utwór poetycki zorganizowanym przez Związek Literatów Wietnamskich. Od tego momentu nazwisko Nguyen Duy i jego wiersze nie schodzą z ust czytelników. Wybitny krytyk literacki Hoai Thanh potraktował Nguyeny Duya w sposób szczególny. Tytuł chwalebnych słów nie napisał wcześniej o żadnym młodym poecie:

Poezja Nguyeny Duya wprowadza nas w znajomy świat. Jej autor jest przesiąknięty pięknem ludzi bezimiennych, od których życie wymaga nieustannego wysiłku w borykaniu się z trudnościami powszedniego dnia. Czytając Nguyeny Duya mamy wrażenie, że autor często zastanawia się i długo myśli o rzeczach, dużych i małych, które go otaczają. Różnica polega na tym, że gdy dla innych zwykle sprawy są przelotne, Nguyenowi Duyowi dają wiele do myślenia i pozostawiają trwałą ślad w wyobraźni czytelnika²⁰.

Ani Miłoszowi, ani Nguyenowi Duyowi nie były obojętne sprawy narodu. Obaj wnieśli swój wkład w walkę o niepodległość ojczyzny. Obaj mieli lewicowe poglądy, lecz w pewnym momencie życia postanowili iść własną, przez siebie tylko wytyczoną drogą. Nguyen Duy nie myślał wprawdzie o życiu na obczyźnie, a takiego wyboru dokonał Miłosz, ale pisał w wierszu pt. *Ojczyzna ujrzana z daleka*:

¹⁹ Bui Van Phu, *Nobliści, których spotkałem*, Van hoc Nuoc ngoai, sierpień 2004.

²⁰ Hoai Thanh, tygodnik „Van Nghe” z dnia 14.04.1972.

Bez względu na miejsce pobytu
 Ważne, by ojczyznę mieć w sercu
 A słup graniczny postawić z tęsknoty i miłości.

Miłosz w wierszu *W mojej ojczyźnie*, mimo tęsknoty za krajem rodzinnym i przywołania przeszłości ze smutkiem i poczuciem nostalgii – dopuszczał ostateczność swojego wyboru:

W mojej ojczyźnie, do której nie wrócę,
 Jest takie leśne jezioro ogromne,
 Chmury szerokie, rozdarte, cudowne
 Pamiętam, kiedy wzrok za siebie rzucę.

Nguyen Duy poszedł za przykładem Miłosza w ostatnim okresie swego życia, kiedy bardzo często „wracał do korzeni”. Miłosz „wrócił do korzeni” w dosłownym znaczeniu tego słowa: najpierw często wracał do miejsc, w których się wychowywał, by pod koniec życia osiąść w Krakowie. Nguyen Duy wracał do korzeni, żeby dokonać uczuciowego rozrachunku z przeszłością. Wymowne są tytuły wierszy: *Pochodzę z biednej wsi*, *Most Ojca* i *Tęsknota za matką w smutnej chwili*.

„Buntownicza” postawa Nguyena Duya i Czesława Miłosza wprawiała w zakłopotanie wydawców. Kolejne wydawnictwa odmawiały wydania *Wyboru wierszy Nguyena Duya*, przygotowanego przez autora w roku 1997. Zazwyczaj niektóre wiersze „nie bardzo [im] pasowały”. Sam autor w czasie jednego ze spotkań autorskich w Hanoi zwierzył się: „Prawdę mówiąc zawsze chcę pisać co romantyczne, miłe, przyjemne dla ucha, a nie o tym, co boli, ale muszę o tym wszystkim pisać, skoro krzyk bólu jest nie do zniesienia”²¹.

Jeżeli ludziom władzy w Polsce nie w smak były słowa poety wcielającego się w rolę oskarżyciela:

Lepszy dla ciebie byłby świt zimowy
 I sznur i gałąź pod ciężarem zgięta.
 (Który skrzywdziłeś)

tym bardziej aparatczykowi wietnamskiemu nie mogło się podobać to, co Nguyen Duy napisał w wierszu pt. *O, kamieniu*:

Gdy podsumować wszystkie wojny
 Wniosek byłby jeden:

²¹ Do Ngoc Thach, *Nguyen Duy – Droga z tradycji do modernizacji*, www.vanchuongviet.org [dostęp: 23.12.2015].

Bez względu na to, która strona zwyciężyła
Za każdym razem klęskę poniósł naród.

W przypadku Miłosza i Nguyena Duya czas trudnych wyborów i rozczarowań nastąpił nie w czasie wojny, lecz po jej zakończeniu. Rzeczywistość powojenna zarówno w Polsce, jak i w Wietnamie wymagała od poetów nie mniej odwagi w działaniu niż w latach wojny. Miłosz i Nguyen Duy nie próbowali nabrać dystansu i obojętności wobec toczących się zdarzeń. W trudnym dla kraju okresie Nguyen Duy napisał kilka wierszy kontestujących powojenną rzeczywistość. Najważniejsze to: *Ojczyzna ujrzana z daleka* i *Budzenie potencjału*. Dla uszu władzy poezja Nguyena Duya była nieznośna. Dla innych poeta był po prostu krytycznym świadkiem swojej epoki.

II. Zakończenie

W ostatnich latach liczba tłumaczeń utworów poetyckich Czesława Miłosza na język wietnamski rośnie lawinowo. Miłosz w Wietnamie stał się modny, a nade wszystko świetnie rozumiany. Lista jego utworów poetyckich tłumaczonych na wietnamski wciąż przedłuża się. Oprócz wierszy umieszczonych w numerze specjalnym poświęconym setnej rocznicy urodzin noblisty, w języku wietnamskim można przeczytać około pięćdziesięciu innych wierszy Miłosza. Warto wymienić choćby niektóre z nich: *Wiersz na koniec stulecia*, *Druga przestrzeń*, *Sens*, *Dwa wiersze*, *Jasności promieniste*, *Który skrzywdziłeś*, *Rue Descartes*, *Metamorfoza*, *Ars poetica*, *Przepis*, *Upadek*, *Degradacja*, *Człowiek wielopiętrowy*, *Też lubiłem...*

Ta Minh Chau, tłumacz wierszy Wisławy Szymborskiej, jako stypendysta Instytutu Książki odbył miesięczny staż w Krakowie. Celem jego pobytu w Polsce było przygotowanie materiałów do tłumaczenia i wydania w Wietnamie tomu poezji Czesława Miłosza. Jeżeli Ta Minh Chau zrealizuje swój plan, możemy się spodziewać, że nastąpi w Wietnamie prawdziwa „miłoszomania”. Przewidywany boom wydawniczy związany z nazwiskiem Miłosza może być na miarę tego, jaki nastąpił po ukazaniu się niedawno serii tłumaczeń wierszy polskiej noblistki Wisławy Szymborskiej.

Nguyen Chi Thuat

Reception of Czeslaw Milosz's work in Vietnam – from inaccessible poetry to the popular one

Until recently, Czeslaw Milosz was not worthy place among Polish poets translated into Vietnamese. A breakthrough in the adoption of his poetry in Vietnam occurred due to changes taking place in the literature of Vietnam and the growing importance of literature in translations in the period of renewal. About Czeslaw Milosz began to talk more and louder after his death in August 2004. There was a special issue of the *Literature in the world* devoted to Miłosz. In recent years, the number of translations of the poems of Czeslaw Milosz into Vietnamese grows exponentially. Milosz in Vietnam has become fashionable, and above all well understood. In Vietnam, it is being prepared for publication the book of poems Czeslaw Milosz translated by Ta Minh Chau, author of translations of poetry of Wislawa Szymborska.

Keywords: Czeslaw Milosz, literary translation, polish literature in Vietnam

Słowa kluczowe: Czesław Miłosz, przekład literacki, literatura polska w Wietnamie